

Смітюх Т. В., ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – Мельничук Л. Б., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

***Анотація.** У статті розкрито актуальність проблеми громадянського виховання молодших школярів у позакласній виховній роботі. Окреслено сутність громадянського виховання, визначено його мету та виокремлено стратегічні завдання. Визначено поняття «позакласна виховна робота», виокремлено її завдання у контексті формування особистості школярів. Визначено форми та методи виховної роботи під час позакласної активності. Класифіковано виховні українознавчі заходи громадянського спрямування за критеріями її показниками. Обґрунтовано значення методів та форм позакласної роботи (розповіді, бесіди, екскурсії, історико-етнографічної пошукової діяльності, участь школярів у козацькому русі), які сприяють формуванню громадянської свідомості молодших школярів.*

***Ключові слова:** молодші школярі, громадянське виховання, позакласна робота, українознавчі заходи громадянського спрямування.*

***Abstract.** The article reveals the relevance of the problem of civic education of younger students in extracurricular educational work. The essence of civic education is defined, its goals are defined and strategic objectives are highlighted. The concept of «extracurricular educational work» is noted, its tasks in the context of the formation of the personality of students are highlighted. The forms and methods of educational work during extracurricular activities are determined. Educational Ukrainian studies measures of a civilian direction are classified according to criteria and indicators. The importance of the methods and forms of extracurricular activities (stories, talks, excursions, historical and ethnographic search activities, the participation of students in the Cossack movement), which contribute to the formation of civic consciousness of younger students.*

***Key words:** primary school students, civic education, extra-curricular activities, Ukrainian studies measures of a civilian direction.*

Становлення демократичної держави асоціюється з високим рівнем правової культури та соціальною активністю громадян. Успіхи у цих процесах значною мірою залежать від готовності особистості жити в нових економічних та соціально-політичних умовах. Вимогою часу та актуальним завданням вітчизняної системи освіти у цьому зв'язку є утвердження грома-

дяньського виховання як пріоритетного напрямку реформування змісту навчально-виховної роботи [1].

Актуальність упровадження громадянської освіти в Україні зумовлена тим, що формування демократичної громадянськості є нагальною потребою всіх розвинених держав, а надто тих, що здійснюють суспільно-політичну трансформацію. Мета громадянської освіти – формування особистості, якій були б притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства [2, с. 3].

Суспільна потреба у громадянському вихованні особистості зафіксована у низці державних документів: Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній Доктрині розвитку освіти, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції громадянської освіти в школах України, Концепції позашкільної освіти та виховання, Концепції сучасного українського виховання [3].

Аналіз науково-педагогічної та методичної літератури засвідчує, що процес громадянського виховання підростаючого покоління широко і різнобічно обґрунтований в теорії і практиці. Зокрема, у педагогічній спадщині Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, К. Ушинського охарактеризовано основний зміст громадянського виховання дітей в школі, його національні ознаки.

Детальному аналізу педагогічних засад функціонування громадянської освіти та виховання у вітчизняній шкільній практиці присвячено дослідження Н. Дерев'янка, Ю. Завалевського, В. Іової, О. Киричук, Н. Косаревої, О. Сухомлинської, І. Тараненко, К. Чорної та ін.

Метою статті є дослідження значення позакласної роботи у системі громадянського виховання молодших школярів.

Національна спрямованість освіти, підкреслюється у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.), полягає у невіддільності її «від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу» [4].

Важливою передумовою і суттєвим чинником осмислення сутності громадянського виховання є обґрунтування його мети і завдань. Метою громадянського виховання у позакласній роботі є формування у молодших школярів моральних ідеалів суспільства, громадянських почуттів, належної поведінки, потреби в праці на благо суспільства. Це вимагає створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, формування у неї системи громадянських знань, спрямованості особистості, активності й відповідальності [5, с. 7].

Ця мета конкретизується через систему завдань, практична реалізація яких спрямована на формування особистісних рис громадянина України, що містять у собі національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну та екологічну культуру.

Школа як цілісний інститут задає певний контекст реалізації ідей громадянської освіти. Демократичні та громадянські цінності діти засвоюють, беручи участь у повсякденному житті школи, спільноти, громади. При цьому школа може виступати як модель світу дорослих. Практичною школою демократії для учнів має стати учнівське самоврядування: воно формує навички проведення передвиборних кампаній, участі у виборах, розробки та реалізації власної політичної програми, апелювання до владних структур з метою захисту своїх прав, ефективної взаємодії з владою.

Ефективна громадянська освіта можлива лише за умови створення демократичного клімату в самій школі. Стиль спілкування, зокрема між адміністрацією та вчителями, має бути для учнів практичним взірцем толерантності, взаємоповаги, відкритості, демократизму. Учителю повинен поважати людську гідність учня, його право на власну думку, заохочувати відкрите обговорення та демократичне прийняття рішень. Необхідно залучити до співпраці зі школою батьків, культивувати серед них демократичні цінності та традиції [6, с. 25].

Громадянські якості формуються в процесі безпосередньої участі учнів у навчально-виховних заходах, що здійснюються у позакласній роботі.

Позакласною називається різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, її організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи.

Завдання позакласної роботи:

а) закріплення, збагачення і поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці;

б) розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування у них наукового світогляду, вироблення умінь і навичок самоосвіти;

в) формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей і нахилів;

г) організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг;

г) поширення дидактичного та впливу на учнів у різних напрямках виховання [7, с. 25].

Для організації виховної роботи під час позакласної активності можна застосовувати найрізноманітніші форми та методи роботи: традиційні предметні тижні, лекції, творчі зустрічі, екскурсії та експедиції, яким надається громадянознавче спрямування. Доцільним є проведення диспутів, дебатів, заходів змагального характеру. Діяльність дитячих клубів різного спрямування, дитячих та молодіжних громадських організацій також сприяє розвитку громадянської освіти. Участь у їх роботі, з одного боку, дає

можливість учням набути безпосереднього громадянського досвіду, а з іншого – залучає їх до проведення різноманітних заходів, у тому числі з громадянознавчої тематики [7].

Виховні українознавчі заходи громадянської наповненості можна класифікувати за різними показниками й ознаками:

– за метою – поглибити знання учнів історії і культури народу, його традицій, розвинути творчі здібності й таланти учнів, виробити вміння та навички збирати й записувати зразки народної творчості, навчити технології виготовлення художніх виробів, виявити рівень сформованості патріотичних і громадянських якостей тощо;

– за формою – навчальні, ігрові, змагальні, художні, індивідуальні, гуртові, клубні та ін.;

– за методом – роз'яснювально-ілюстративні (бесіди, розповіді, повідомлення, диспути, зустрічі, тематичні конференції та ін.), дослідно-пошукові (експедиції, екскурсії, вивчення історичних джерел, опрацювання зібраних матеріалів тощо);

– за місцем проведення – школа, громадські місця, на природі, у домашніх умовах та ін. [7].

Водночас їх можна умовно поділити на:

– суспільно корисні: охорона пам'яток історії і культури, екологічні рухи (районні, обласні й всеукраїнські), експедиції (суто дитячі і разом із дорослими) – «Моя земля – земля моїх батьків», «Козацькими шляхами», «Пам'ять втрачених сіл», «Пантеон пам'яті» (створення в Києві монументальної споруди в пам'ять видатних діячів української державності й культури), «Репресоване краєзнавство», патріотичні акції дитячих, юнацьких, молодіжних організацій «Пласт», «Січ», «Сокіл», «Січове братство», шкільні козацькі республіки тощо;

– трудові: свята першої борозни, обжинок, приліт птахів, толоки (учнівські й участь у дорослих), археологічні розкопки, освоєння традиційних ремесел і народних промислів, шкільні кооперативи тощо;

– пізнавально-розвивальні: вікторини, турніри, диспути, літературні студії, клуби народної творчості, конкурс «Обдарованість», народні університети мистецтв, МАНМ, наукові товариства, музейно-етнографічна робота, екскурсії на різні теми та ін.;

– художньо-естетичні, розважальні: вечори поезії, пісні, танцю, свята рідної мови, фестивалі дитячої народної творчості, ярмарки народних промислів і ремесел;

– військово-спортивні: спартакіади з народних видів спорту, змагання з козацьких єдиноборств, козацькі забави, естафети національних ігор, та військово-спортивні ігри тощо [8].

Одним із найчастіше використовуваних методів є розповіді (бесіди), які здійснюються на позакласних годинах чи як вступне слово до інших україно-

знавчих заходів. Це можуть бути розповіді з елементами лекції чи бесіди, повідомлення та ін. Результативність їх залежить від уміння захоплено, з настроєм подати інформацію, зацікавити нею учнів. Темі для таких розповідей, що підказує саме життя, різноманітні. Але найефективнішими для формування громадянськості є героїчні. За висловом В. Сухомлинського, ідея вірності Батьківщині стає переконанням, коли вона постає перед дитиною в ореолі героїчного [7].

Тому, учням варто частіше розповідати про видатних борців за незалежність України (П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепу, П. Полуботка, П. Калнишевського, С. Петлюру, С. Бандеру та ін.), народних героїв С. Наливайка, І. Богуня, І. Сірка, М. Залізняка, О. Довбуша і т. п., наводити приклади самовідданого служіння, яких немає в підручниках. Особливу повагу й гордість викликають в учнів розповіді про подвижницьку діяльність жіночтва – Настю Лісовську, Гальшку Гулевичівну, Марусю Богуславку, Марусю Чурай, Лесю Українку, Софію Русову та ін. [8].

Звичайно, враження дітей посиляться, коли вони зустрінуться з героями розповіді. Це можуть бути відомі люди, письменники, митці, народні умільці, кобзарі, які зможуть продемонструвати своє мистецтво. А ще краще, якщо учні прийдуть на зустріч в їхні майстерні, на виставки їхніх робіт, у приватні музеї, на їхнє робоче місце. Щоб такі зустрічі мали виховний вплив і надовго лишилися в пам'яті, до них треба готуватися вихователю (учителю), самому майстру і дітям.

Отже, такі традиційні заходи, як бесіди, зустрічі та ін., які обґрунтовував ще Я. Коменський, можна й потрібно проводити нетрадиційно. Лише за цієї умови вони здійснюватимуть вплив на учнів у контексті формування їх громадянських якостей.

Те ж саме й щодо екскурсій, зокрема до музеїв. Звичайно, в багатьох школах створені прекрасні історико-красознавчі чи етнографічні музеї, і в них проводиться значна виховна робота з учнями: відбуваються уроки, працюють клуби, гуртки, Малі академії народних мистецтв тощо. Тут зібрані знаряддя праці, макети споруд, предмети побуту, інші експонати матеріальної і духовної культури, ознайомлення з якими має не тільки пізнавальне, а й виховне значення. Але потрібно, щоб діти не просто були спостерігачами, необхідно їх захопити, розвинути в них здібності до того чи того виду народного мистецтва, палке бажання продовжувати й творити матеріальну та духовну культуру народу в новочасі. Такий потяг може розвинутися, якщо учні будуть практично залучені до декоративно-прикладного мистецтва.

В Україні є багато обласних і республіканських музеїв, де зібрані неперевершені зразки народного мистецтва. Серед них – Державний музей українського народного декоративного мистецтва України (Київ), музеї народної архітектури та побуту (в Києві, Львові, Ужгороді, Чернівцях, Переяслав-Хмельницькому), Музей етнографії й художнього промислу

(Львів), Коломийський, Сумський, а також музеї окремих видів мистецтва: Опішнянський гончарства (Полтавської області), Петриківський розпис (Дніпропетровської області), Лисичанський ковальського ремесла (Луганської області), музейний комплекс Млинарських споруд (с. Монастирець Закарпатської області) та ін. Звичайно, масово вести туди дітей на екскурсію проблематично, але ті учні, які виявляють здібності до тих чи тих видів мистецтва, повинні в них побувати.

Значну роль у формуванні, зокрема, громадянської позиції учнів відіграють дискусії – як спонтанні, викликані якимись суспільними подіями, виступом депутата на засіданні Верховної Ради, повідомленнями преси, радіо, так і спеціально організовані, їх треба детально готувати: визначити тему, заздалегідь поставити питання, які обговорюватимуться, з тим, щоб учні опрацювали відповідні літературні джерела, продумали свої виступи. В протівному разі дискусії не дадуть бажаного результату.

Під час таких та подібних дискусій тренується розум учнів, виявляються їхні інтелектуальні потенції, відбувається зміна підходів до суспільних явищ, переоцінка цінностей, а водночас вони замислюються над своїм громадянським «Я» [8].

Ефективними також є виховні заходи, у яких учні виявляють свою ініціативу, творчість, самовираження. І серед них – історико-етнографічна пошукова діяльність; вивчення історії свого села, міста чи вулиці, топоніміки місцевості, дослідження, облікування історичних пам'яток, поховань предків, збирання предметів минувшини, записування традицій, звичаїв, пісень, легенд, прислів'їв та інших видів народної творчості, догляд за пам'ятками, могилами, оформлення зібраних матеріалів, їх науковий аналіз, написання авторефератів, наукових доповідей, пропаганда їх серед населення, в місцевій і всеукраїнській пресі. Це здійснюється під час археологічних розкопок, екскурсій по рідному краї, експедицій, різних акцій [8].

На формування громадянських якостей особливо впливає участь школярів у козацькому русі, що набуває дедалі глибшого й масовішого характеру. Він має свою ідейно-наукову й організаційно-практичну основу, що виражено в концепції «Українська козацька педагогіка», в якій обґрунтовано шляхи прилучення учнів до джерел козацької духовності, відродження традицій, звичаїв і обрядів наших предків [9].

Організація внутрішкільного життя, посвячення найменших школярів у козачата, прийом учнів до козацьких гуртків і товариств, проведення різноманітних акцій, операцій, трудових десантів, фестивалів, спортивних змагань тощо відбуваються з дотриманням козацьких звичаїв і обрядів.

Малі академії народних мистецтв (МАНМ) як один із видів активного прилучення до народної духовності, є потенційним джерелом поповнення національної еліти. У МАНМ, створених в багатьох школах, діти розвивають свої здібності в різних видах мистецтв під керівництвом досвідчених і відомих народних майстрів, художників, літераторів тощо.

Українознавча робота, що провадиться на позакласних заходах у своїй сукупності становлять систему національного виховання, спрямовану, передусім, на виховання громадянина незалежної України. Вона передбачає формування ряду особистісних якостей і рис характеру, які повинен мати справжній громадянин – борець за українську національну ідею та народні ідеали, всебічно й гармонійно розвинена, фізично досконала людина з глибокою національною і патріотичною самосвідомістю, з високою духовною, морально-етичною, естетичною, правовою культурою, трудовою активністю, з почуттям дбайливого хазяїна на своїй землі.

Отже, залучення учнів до українознавчих виховних позакласних заходів, насамперед, має допомогти їм чітко зрозуміти та глибоко проїнятися національною ідеєю, осмислити історичну необхідність і важливість українського державотворення, усвідомити свою роль, місце у зміцненні й захисті Української держави, виробити внутрішню потребу самовіддано служити своїй Батьківщині.

1. Концепція безперервної системи національного виховання. Київ : ІСДО України, 1994. 20 с. **2.** Ігнатенко П. Р., Поплужний В. А., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник. Київ: Либідь, 1997. 416 с. **3.** Концепція сучасного українського виховання. *Освіта*. 18 вересня, 1996. С. 4–5. **4.** Державна національна програма «Освіта (Україна XXI ст.)». URL: https://pidruchniki.com/81983/pedagogika/derzhavna_natsionalna_programa_osvita_ukrayina (дата звернення: 05.04.2020). **5.** Вишневський О. Сучасне українське виховання. *Педагогічні нариси*. Львів.: Львівський науково-методичний інститут освіти, 1996. 152 с. **6.** Нові технології виховання. *Збірник наукових статей*. Під ред. С. В. Кириленко. Київ: ІСДО, 1995. С. 25–32. **7.** Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1997. 304 с. **8.** Дем'янюк Т. Д. Зміст та методика патріотичної роботи в сучасній школі. Київ: ІСДО, 1996. 108 с. **9.** Українська козацька педагогіка. Концепція. URL: <http://budzakkozak.webstolica.ru/kozacka-pedagogka/dokumenti-mnsterstva-nauki-osviti-schodo/ukranska-kozacka-pedagogka-konceptja/> (дата звернення: 07.04.2020).